

Tanulmányomban a történelmi Sopron megye magyar nyelvterületű helységeinek hadiadó kötelezettségét és a Magyarország török elleni felszabadító harcaiban döntő szerepet vállaló, a megyén átvonuló vagy a ridegebb (késő őszi/téli/kora tavaszi) időszakokra ott elszállásolt, zömében német anyanyelvű katonai egységek ellátásának és kiszolgálásának lakossági terhelését tekintem át. A dolgozat azonban – terjedelmi korlátok miatt – nem foglalkozik a hadiadó kötelezettséghez ugyancsak szorosan hozzátartozó „jobbágy-ingenymunka” (*gratuitus labor*) és a katonaság részére történt „előfogatolás” (*forspont*) lakossági terheléseinek ismertetésével.

A megyei adatok döntő részben a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratanyagából származnak.¹ Ugyanakkor az ún. állandó hadsereg magyarországi eltartására vonatkozó országgyűlési határozatok és/vagy királyi rendelkezések, valamint a lakosság és a katonaság kapcsolatát rögzítő katonai szabályzatok (*regulamentumok*) témakörében a dolgozat egy monográfia vonatkozó hivatkozásaira, adatforrásaira támaszkodik.²

Történeti bevezetés

A nagyobb európai hatalmak – felismerve, hogy tartós katonai sikereket csak egy, az addigiaknál jelentősen nagyobb és ugyanakkor állandó létszámú hadsereggel tudnak kivívni és biztosítani – a 17. század közepétől haderejük létszámának erőteljes növelésébe kezdtek. „Ezek azok az évtizedek, amikor a Habsburg Monarchia hadserege³ a néhány tízezres főről százezres méretűre, a nagyobb európai államoké, mint például Spanyolországé a 17. század közepére, Franciaországé e század utolsó harmadára több százezres

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSMSL), IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűléseinek iratanyaga.

² *Schrámek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül.* Budapest, 2011. (*Schrámek 2011*).

³ „[...] a vesztfáliai béke után III. Ferdinánd elrendelte, hogy az 52 háborús ezredből kilenc gyalogezredet és 10 lovas ezredet meg kell tartani, ami együtt körülbelül 50 ezer fős állandó sereget jelentett. Bármennyire is indokolt 1649-et az osztrák állandó katonaság születési dátumának tartani, azt látnunk kell, hogy ezekből az ezredből csak a század végére válik majd valódi, jól szervezett és fegyelmezett, a kor színvonalán álló sereg, főként Raimondo Montecuccoli (1609–1680) és Jenő (Eugen) Savoyai herceg (1663–1736) kitarító és fáradtságot nem ismerő tevékenysége révén.” *Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története.* Pécs, 2000. 16.

létszámúra növekedett.⁴ Egy ilyen állandó hadsereg fenntartása azonban az eddigieknél lényegesen magasabb költséget igényelt. Éppen ennek fedezetére alakították ki és vezették be még a harmincéves háború folyamán (1618–1648) az osztrák tartományokban az ún. repartíciós⁵ adózási rendszert, azaz a hadiadó mértékét a hadsereg éves szükségletei szerint (közteherként) vetették ki.

A hadiadó kivetése

A témakör részletesebb ismertetése előtt okvetlenül figyelembe kell venni két olyan meghatározó tényezőt, amely a vizsgált időszakokban a Magyar Királyság törvényhozásának mind a politikai, mind a katonai mozgásterét erőteljesen korlátozta.

A Habsburg birodalom és Magyarország perszónáluniójának köszönhetően a magyar király udvara egyesült az osztrák tartományok és a cseh király, sőt, 1556 után egyúttal a császár Bécsben székelő udvarával. Mindez nem jelentett mást, mint hogy ezentúl – a cseh ügyek mellett – a Magyarország sorsát érintő legfontosabb döntéseket is ebben a közös udvarban hozták meg: „[...] a hadügyek egységes irányítása és a katonai igazgatás 1556-tól a bécsi udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*) feladata lett.”⁶

A Magyar Királyság területének az oszmán megszállás alól való felszabadítása és egyúttal az osztrák tartományok, de elsősorban Bécs megelőző védelmében folyó csatározások során nagyszámú külföldi (döntően német anyanyelvű) katonaság harcolt, harci tevékenységük azonban a ridegebb (késő őszi/téli/kora tavaszi) hónapokban szünetelt. Ezen időszakra a katonaságot laktanyák hiányában a magyarországi városi polgárság és döntően a falusi és/vagy mezővárosi jobbágyság házaiban szállásolták (kvártélyozták) el, ahol a „házigazdák” a szállás mellett kosztal, vagy az azt kiváltó készpénzzel látták el a bekvártélyozottakat.⁷

A vizsgált időszak elején (pontosítva: az 1648-tól az 1671-ig terjedő időszakban) a Magyar Királyság területén a királyi adózás (valójában a hadiadózás) alapjául a jobbágygazda igaerejének nagysága szolgált. Ezt az adófajtát a korabeli iratokban továbbra is (még a Károly Róbert által bevezetett) kapuadónak (portális adó) nevezték. Az 1647:36. tc. 1. §-a szerint: „... egy kapuszámba semmi szín alatt sem kell többet összeírni, mint az olyan jobbágyok közül, a kik egymagukra saját ekéjükkel négy, vagy hat darab igásmarhával szánthatnak, négyet; azok közül a jobbágyok közül pedig, a kiknek fél ekéjük van, vagyis a kik csak két és nem több igásmarhával vihetik ki ekéiket, nyolczat; a zsellérek és olyan jobbágyok közül pedig, kiknek igás marháik nincsenek, tizenhatot”⁸.

⁴ Schramek 2011. 10.

⁵ Repartitio = kivetés, kiszabás.

⁶ Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Pécs, 2000. 56., 61.

⁷ A Magyarországon állomásoztatott külföldi katonai egységek 1698. évi téli beszállásolására és széttelepítésére vonatkozóan: MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 10. d., 1698., katonatartással kapcsolatos iratok.

⁸ Magyar Törvénytár (1608–1657). Szerk.: dr. Márkus Dezső. Budapest, 1900. 455.

A Magyarországról befizetendő hadiadó összegét a magyar király személyesen vagy megbízottja révén a Pozsonyban székelő magyar országgyűlésnek elfogadásra megajánlotta.⁹ Amennyiben a diéta azt elfogadta, úgy az országgyűlés ezt az összeget a megyékre – azok terhelhetőségének arányában – leosztotta.¹⁰ A megyék terhelhetőségét a törvényhatóságok nádori portáinak száma határozta meg.¹¹

Ezt követően a megyénként már előzetesen összeírt adókötelezettek (döntően a jobbágygazdák) vagyoni állapotának adatai alapján határozták meg a rájuk eső adó nagyságát.¹² „A kivetett adók behajtását 1690-ig részben maguk a megyék végezték, tőlük pedig a területileg illetékes kamarák [Sopron megye esetében a pozsonyi Magyar Kamara] hajtották be a főhadbiztossággal együtt; 1686-tól kezdve maga a főhadbiztosság, 1690 után ismét nagyobb szerepet kaptak a megyék.”¹³ Az egyes katonai évekre megállapított Sopron megyei portaszámok 1698 és 1704 között és 1709–1710-ben: 1698/99: 390, 1699/1700: 383, 1700/1701: 380, 1701/1702: 378, 1702/1703: 378, 1703/1704: 378, 1709/1710: 378. A korabeli fiskális rendszer jellemzője volt, hogy a pénzügyi év nem egyezett meg a naptári évvel; a pénzügyi év november 1-től október 31-ig tartott. A nov. 1-től április 30-ig tartó félévet a katonák általában a téli szálláshelyükön, a második, nyári félévet a harcmezőn vagy táborban töltötték.

A hadiadó ilyenfajta kivetésének az állam szempontjából az a súlyos hiányossága volt, hogy mivel a magyar országgyűlés ritkán ülésezett, olyan esztendők is adódtak, hogy az ország hadiadót közvetlenül nem fizetett. A megoldás az állandó adó bevezetése lett volna, de ez I. Miksa (1564–1576) 1569. évi sikertelen próbálkozásától számítva, egészen a 17. század végéig bezárólag, a magyar rendek ellenállásán megbukott. Végül is I. Lipót (1657–1705) a Wesselényi-féle főúri szervezkedés felszámolása után, 1671-ben felfüggesztette a magyar alkotmányt és ennek következményeként az országgyűlés működését is. Így az uralkodó 1697-ben a Magyarországon állomásoztatni kívánt katonaság négymillió forintot kitevő éves fenntartási költségét rendeletileg kivetette Magyarországra. Ezzel valójában Magyarországon is bevezetésre került az örökös tartományokban már alkalmazott repartíciós adórendszer. Ennek a négymillió forintnak a kezelését a Magyar Kamarától elvonták és egy újonnan felállított központi hadipénztárba utaltatták át. Így gondoskodott a bécsi udvar arról, hogy legyen elegendő jövedelem az állandó hadsereg

⁹ A király emiatt is kénytelen volt az országgyűlést összehívni, mert csak az ott megszavazott adót hajthatta be és az adót csak egy évre szavazták meg. A későbbiekben a hadiadót nemcsak a viszonylag ritkán tartott országgyűlések, hanem az úgynevezett *conkursusok* – az országgyűlés e célra kiküldött bizottsága – szavazta meg évről-évre. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 81.

¹⁰ A diéta a Wesselényi-féle főúri szervezkedés felszámolásáig valóban megtagadhatta az adó megajánlását, de később ez a jogkör csupán az adóemelés elfogadására vagy elvetésére korlátozódott. *Schramek* 2011. 26.

¹¹ Egy nádori porta alatt az 1647:36. tc. meghatározása szerint négy darab egyenként négy- vagy hatökrös ekével rendelkező jobbágygazdaságot értek.

¹² Az 1648. évi Sopron megyei portaösszeírásokat Vitnyédi István vezetésével hajtották végre. *Protocollum Comitatus Soproniensis*, tomus II. 281–293.

¹³ *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713. Budapest, 1991. 204., 422.

magyarországi működtetésére és fenntartására és az ténylegesen a rendeltetési helyére is jusson.

Noha az 1681. évi, Sopronban tartott országgyűlés eltörölte a repartíciós adórendszert, de a hamarosan meginduló ún. törökellenes felszabadító háborúban (1683–1699) ezt az adózási rendszert átalakított formában újra és véglegesen bevezették. Ekkor a települések jobbágygazdaságaira az összeírt nádori portaszámok alapján hadiadóként, a katonaság számára részben terményben, részben készpénzben nyújtandó ellátmány mennyiségét, a „porció” nagyságát [darabszámát] határozták meg.¹⁴ Ez a porció alapú adórendszer biztosította ugyan az éves hadiadó kivetésének kiszámíthatóságát, ugyanakkor a jobbágyok felismerte, hogy igaerejének csökkentésével egyúttal csökkentheti a reá kivethető hadiadó nagyságát. Ennek megfelelően, a jobbágyok egy jelentős része lecsökkentette állatállományát, oly annyira, hogy tudatosan zsellérsorba is kerülhetett. A locsmándiak panaszleveléből már a teljes adóelkerülés egy gyakorlati módszerét is megismerhetjük: „... de még Csak azok sem Succuralnak [vállalják fel] legh kevesebbet is az kik Eörökös jobbágyok valnanak, Esztendőnkint túllünk az Portio előtt [porciók összeírása előtt] el Szekvén máshová magokat reciupiálták [elbujtatták]; és határunk [ban] lévő fundusit [földjüket] egi pénz fizetsig nélkül usuallyak [használják].”¹⁵

A megyék adóigazgatási rendszerében az 1680-as évektől lényeges változások történtek. Annak érdekében, hogy a porták alapján kivetett adó nagyságát az adózók az állatállományuk csökkentésével illetve a jobbágyok zsellérállományba való kerülésével ne tudják csökkenteni egy, új vagyoni- és jövedelem-felmérési rendszerre, a dicális¹⁶ rendszerre tértek át, Sopron megyében ez az adóügyi váltás nagy valószínűséggel az 1698. esztendőre már megtörténhetett.¹⁷

A dicális rendszerben az egyes megyék a területükhöz tartozó települések adófizetési kötelezettségét az alábbi eljárás szerint határozták meg: összeírták jobbágygazdaságok vagyonosodását meghatározó, vagy azt befolyásoló tételeket. Így többek között a jobbágygazdaságok személyi állományának összetételét (pl.: gazda, családtag) a gazdálkodási terület és féleség nagyságát (pl.: szántó, rét, erdő, szőlőterület stb.), a megtermelt termékek fajtáját és mennyiségét (pl.: gabona, bor, méz stb.), az állatállomány fajtáját és számát. Majd kialakították a dica-kulcsot, azaz meghatározták, hogy az összeírásba felvett adott vagyonosodási tételek száma, nagysága hány dicának feleljen meg. Előbb jobbágy-

¹⁴ Schramek László: Adalékok a megyei adókezelés 18. század eleji gyakorlatához. In: Levéltári Közlemények 80 (2009) 34. Az egy katonának járó, természetben és pénzben biztosított ellátást nevezték porciónak.

¹⁵ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 21. d., iratköteg: 1723, Vmhez.) [Vmhez = vármegyéhez, vagy annak tisztségviselőihez írt folyamodványok]

¹⁶ A dica (magyarul rovás) adózáshoz való kötődése a középkorra nyúlik vissza, amikor a királyi adószedők egy-egy boton jelölték a falvankénti adófizető jobbágytelkek számát, azaz az adóegységek számát. A 17. század végétől a dica a jobbágyok vagyoni helyzetét, vagyis adózási képességüket kifejező mutatószám lett. Schramek 2009. 32.

¹⁷ A megye helységeire vonatkozó legkorábbi dica összesítő kimutatás az MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 10. iratdobozában az „1698. katonatartással kapcsolatos ügyek” feliratú iratkötegen olvasható.

gazdaságonként, majd falvanként összegezték a kapott dica számokat. Ezután a megyére kirótt adó összegét elosztották a megye összes dica számával. Így megállapították, hogy az adott megyében egy dicára (rovásra) mennyi adóösszeg esik. Az alkalmazott eljárás mód következményeként az egy dicára jutó adóösszeg nagysága megyénként változó értéket képviselt: 20 dénártól, 9 ft 36 dénárig.¹⁸ Sopron megyében az idevonatkozó levéltári ügyiratok alapján minden egyes kirótt 1 dica után 1754/55-ben 1 ft 12 dénár, 1761/62-ben 1 ft 50 dénár 1766/67-ben 1 ft 71 dénár 1775-ben 1 ft 58 dénár adóösszeget kellett befizetni.¹⁹

1687 októberében a magyar király és a magyar országgyűlés viszonylatában jelentős változás következett be, amikor is az országgyűlés elismerte a Habsburg-ház fiági örökösödését, ennek fejében pedig I. Lipót visszaállította az ország alkotmányát. Az 1708. esztendőben is lényeges változás történt, nevezetesen a hadsereg eltartására szükséges adót nem vetették ki Magyarország megkérdezése nélkül. Az eljárás, hogy a király Magyarországon a katonaság ellátására bizottságot hív össze, mely az adót megajánlja és a megyék között szétosztja, 1708-ban fordult elő először.²⁰

Végül is a magyar rendi országgyűlés egy erősebb haderejű magyar katonaság kialakítását és ezen hadsereg évi szükségletei szerint kivetendő hadiadó bevezetését [a nemeség adómentességét továbbra is fenntartva] az 1715:8. tc. 2. pontjában mondta ki: hogy mivel Magyarországot csupán nemzeti felkeléssel és a bandériumokkal elegendőképpen megvédelmezni nem lehet, „sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, azt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hová tudomás szerint különben is tartozik) kell határozni.”

Az 1737/38. katonai adóévtől kezdődően az egyes Sopron megyei helységekre kirótt porciók összesített listájában már egy újabb adónem is megjelenik: nevezetesen minden egyes kivetett porció után 2 ft 85 dénár is fizetendő *pro Necessitatibus Domesticis* azaz a megyei szükségletek céljára, vélhetően a növekvő megyei adóügyi feladatok elvégzésének biztosítására.²¹ Ezek az összesített megyei porciólistákon az eddigi hadiadó összege mellett már az új (megyei) adó összege is megjelenik külön rovatban és e kettőnek a végösszege is (*in toto vero*). Valójában ezzel a megyei kasszába (*cassa domestica*) befizetendő összeggel a kirótt porciók utáni adózás végösszege megemelkedett.

¹⁸ Wellmann Imre: A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt In: Századok, 89 (1955/4-5) 561.

¹⁹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 52.d., iratköteg: Közgyűlési jegyzőkönyvi fogalmazványok és iratok, Iratszám: 32. Uo. 63. d., iratköteg: Közgyűlési jegyzőkönyvi fogalmazványok és iratok, Iratszám: 21. Uo. 72. d., ügyirat: *Repartitio Quanti Contributionalis pro An[n]o Militari 1666/67*. Uo. 92. d., ügyirat: *Repartitio, 27 9bris 775 in Nemeskér Confecta*.

²⁰ Szabó Dezső: Az állandó hadsereg beczikkelyezésének története III. Károly korában. In: Hadtörténelmi Közlemények 11 (1910) 35.

²¹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 32. d., iratköteg: 1738, adózással kapcs. iratok.

A katonák kvartélyozása

A vizsgált időszakban – laktanyák hiányában – a Magyarországon tartózkodó, döntően német anyanyelvű hadsereg katonáit november 1-től április 30-ig magánházaknál (városi polgárházakban, de leginkább mezővárosi, falusi jobbágyházakban) szállásolták el, míg május elejétől október végéig a katonák szabadtéri táborokban éltek, illetőleg törökök elleni harci tevékenységet folytattak. A magyarországi török uralmat felszámoló katonaság többsége a császári hadseregben szolgált, amely évente 50–55.000 főből állt. Ennek a haderőnek nemcsak a megszervezése, mozgatásának összehangolása, hanem élelmezése is óriási feladatot rótt a Habsburg katonai vezetésre. A hadjáratok idején, tavasztól őszig általában raktárakból látták el a csapatokat. A katonák 3 napra elegendő élelmet vittek magukkal, amit a magazinokból utánszállítással pótoltak.

Nagy valószínűséggel egy ilyen katonai magazin készletét ismerhetjük meg abból a levéltári iratanyagból, amelynek fejlécén ez olvasható: „*Salamonfaj Postirunghoz rendelt helységeknek extractusa melyek[ben?] az 1709 9bris 1-től 1710 április utolsó napjáig ugyanazon Postirunghban lévő eő Fölsige Militiájának subventiojára való Naturáliákat kezemhez hozták.*”²² A három oldalnyi iratanyag közel hatvan helységből származó készpénzösszegeket, valamint gabona és takarmány mennyiségeket sorol fel, az alábbi rovatokban: *Készpénz, Ros köből, Zab köből, Masa[?], Szena funt.*

Az őszig tartó hadjáratok befejezésekor a helyzet megváltozott: a hadvezetés a csapatok java részét egész télen az országban tartotta, így tavasszal – jóval a török sereg megérkezése előtt – megkezdhette a felkészülést az ellenség fogadására. Egyebek mellett ezért [is] tudott katonailag a török fölé kerekedni.²³

Az 1683 őszen, királyi rendelettel bevezetett téli beszállásolás és kosztal való ellátás részét képezte a lakosságra kivetett hadiadónak, melyet pénzben és/vagy természetben hajtottak be. A lakosság részére a legsúlyosabb terhet éppen a beszállásolt katonáknak (november elsejétől, április végéig) napi élelmezési adagjuk (*oralis portio*) és lovaik takarmányozási adagjának (*equilis portio*) biztosítása jelentette. Az 1683. évi regulamentum a közkatonának járó napi ellátmány természetbeni mennyiségét (*oralis portiót*) két font (1,12 kg) kenyérben és egy font (0,56 kg) húsban szabta meg fejenként. A korabeli források az orális porció pénzértékét 6 krajcárban határozták meg. Köteles volt „a házigazda” a nála bekvartélyozott közkatonát lakóhelységben elhelyezni, őt takaróval ellátni és gondoskodni arról, hogy a háztartásában megfőzzék számára a kiutalt húst, levest vagy főzeléket. Ezt az ellátást *salganum*nak nevezték és ezért a megyei pénztár napi 1-2 krajcárt fizetett a házigazdának. A tűzifát, gyertyát és sót a lakosok és a katonák közösen használták.²⁴ Ez alatt azt kell értenünk, hogy a kvartélyos a szállásadó gazda tűzhelyét és

²² MNL GyMSMSL IV. A 1. b.) 16. d., iratköteg: 1710, hadiszolgálattal kapcsolatos irat.

²³ Varga János: A fogyó hold árnyékában. Gondolat Kiadó. Bp. 1986. 236.

²⁴ Schramek 2011. 49.

sókészletét használhatta étele megfőzéséhez, valamint annak mécsesével vagy gyertyájával világított.²⁵

A kvártélyok elfoglalásának szabályait az 1699. évi regulamentum tartalmazza. E szerint a megyei vezetők jelölték ki a katonák szálláshelyét a hadbiztosok jelenlétében. Ez utóbbi tisztségviselők név szerinti listát készítettek a beszállásolt katonákról, amelyeket átadtak a hatóságoknak. A közigazgatás képviselője ezért cserébe névre szóló kvártély-cédulát adott, amelyen feltüntették, hogy kit és hová szállásoltak el, és ennek birtokában az arra jogosultak elfoglalhatták téli lakhelyüket. A katonák kvártély-céduláikat távozásukkor nem a felettesüknek adták át, hanem a házigazdánál hagyták, hogy ők azokat eljuttassák az előljáróságnak, és az továbbítsa a hadbiztosságnak. A szállás kiürülését, a katona halálát, illetve lova pusztulását a házigazdának 24 órán belül be kellett jelenteni az előljáróságon, bírság terhe alatt.²⁶

A beszállásolási kötelezettség alól a nemesi és egyházi ingatlanok – már a középkor óta – mentességet élveztek. A mentesülő ingatlanok körét tovább bővítették: az iskolák és malmok (1711), majd a vámházak (1715), az allodiumok és kocsmák is mentesültek, végül a bírósági épületekre és a sörfőzdékre is (1723) kiterjesztették a mentességet.

A katonai egységek téli kvártélyozásáról fontos adatokat őriztek meg a diszlokációs (elhelyezési, széttelepítési) adatlapok. A következőkben az 1702. máj. 31. dátumozású, Sz. Miklos keltezésű diszlokációs adatlapok alapján a *Marschillian* ezred egységeinek Sopron megyei elhelyezését tekinthetjük át.²⁷

Ez a diszlokációs leírás 8 lapból áll, amelyből az ezredtörzs (*status regiminis*) és a huszonegy századból álló katonai egységek elhelyezési adatai ismerhetők meg. A Sopronba bekvártélyozott ezredtörzs három vezénylő tisztje (ezredes, alezredes és őrnagy) valamint az alájuk rendelt speciális katonai feladatkör végrehajtásával megbízott beosztottak (többek között számvevő, ezred-káplán, szekér-mester, élelmezési-mester, tábori csendőr az embereivel) összesen napi 112 porciót igényeltek.²⁸

A katonaság (1697., 1715., 1716. és 1720. évi) illetménytáblázata alapján egy gyalogezred az ezredtörzsből, két gránátos és tizenöt gyalogos századból tevődött össze.²⁹ A diszlokációs leírásban felsorolt huszonegy század közül kettő a „gránátos” fegyvernemhez tartozott (századonként napi 114 porció igényel). A maradék tizenkilenc „gyalogos” századból kilenc, századonként napi 174 porciót igényelt, míg a többi gyalogos század századonként napi 165, 160, 153 illetőleg 150 porciót igényelt, a létszámuknak megfelelően. Az egyes századokra vonatkozó diszlokációs adatlapokból megismerhető az egység megnevezése, (esetenként katonai azonosító száma), a tisztek rangja. Minden egye-

²⁵ A tisztek tűzifa- és gyertya-ellátmányáról lásd: MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 23. d., iratköteg: 1726, közgyűlési jegyzőkönyvekbe fel nem vett iratok)

²⁶ *Schræmek* 2011. 49.

²⁷ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 12. d., iratköteg: 1702, közgyűlési iratok.

²⁸ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 12. d., iratköteg: 1702, közgyűlési iratok.

²⁹ *Schræmek* 2011. 206–219.

gyalogos- és gránátos századnál három tiszt szolgált (kapitány /*Kapitan, Hauptmann*/, hadnagy /*Leutnant*/ és zászlós /*Fandrich*/).³⁰

Ezek a diszlokációs adatlapokon egyrészt szerepel a helységek megnevezése, ahol az adott század katonái kvártélyoztak, másrészt az egyes helységekre jutó napi katonai porciók összege, valamint a teljes századra vonatkoztatott napi össz-porció igény, melyet többnyire a század katonai azonosító száma mellett is feltüntetnek. A tisztekre vonatkozóan megadják a napi *oralis* és *equilis* porció igényt. Ugyanakkor ezek a diszlokációs adatlapok nem sorolják fel a legénységi állomány rang szerinti megoszlását, viszont az egyes helységekbe beszállásolt legénységi állomány összesített napi porció igényét megadják. Mindenesetre megállapítható, hogy a katonai egységek egy adott helységbe történő téli kvártélyozásának tervezését és annak elszámolását megkönnyítette a „porció” mint a helységekre kivetett hadiadó alapmértékegysége darabszámának és a beszállásolt katonai egységek napi porcióigény számának összevetése. Amennyiben ugyanis az adott helységbe bekvártélyozott katonai egység napi porcióigénye és az adott helység napi hadiadó kötelezettsége azonos mértékű, akkor ez esetben a helység befizetendő hadiadóját éppen „fedezi” az ott elszállásolt katonai egységek porcióigényének biztosítása. Ha azonban a helységbe beszállásolt katonai egységek napi porcióigénye kisebb értékű, mint a helység napi hadiadó porció kötelezettsége, úgy ezt a különbözetet az érintett helységnek az elszámolásnál készpénzben pótlólagosan be kellett fizetnie. Az ilyen (kvártélyozással le nem fedett) porciót a korabeli ügyiratok „*vacans portio*”-nak nevezték; és esetenként „*v*”-vel rövidítették. A „*vacans portio*”-ra vonatkozó értelmezéshez lásd Csapod község kvártélyozási elszámolását.³¹

A diszlokációs adatlapokon megadott helységneveket követve megállapítható, hogy a *Marschilian* ezred egységei (a Sopronban bekvártélyozott ezredtörzstől eltekintve) a történelmi Sopron megye ma már döntően Burgenlandhoz tartozó területén foglalták el téli szálláshelyeiket. A századparancsnokok [Fertő]Szeleskúttól (ma Breitenbrunn) mint a legészakibb helységtől kiindulva, déli irányban Locsmándig (ma Lutzmannsburg) bezárólag alakították ki szálláshelyeiket illetőleg a századparancsnoki részlegeket. (Az összeírás idején a megye magyarok lakta területén mindössze négy helységben: Csepregen, Kapuvárott, Csornán és Szanyban volt törzstiszti katonai komfortigénynek megfelelő kvártélyház.) Annak idején – minden bizonnyal – elsősorban a tisztek megfelelő szintű elszállásolása és a századparancsnoksági helységek kialakítása jelenthetett a megyei (és a katonai) vezetőknek nehezen megoldható feladatot. Nagy valószínűséggel ennek a problémakörnek a szükségszerű megoldása is közrejátszhatott abban, hogy a megye elrendelte, hogy egyes települések saját költségükön ún. tiszti kvártélyházakat építsenek és működtessenek. Egyúttal a megye megszabta azt is, hogy az adott helység milyen katonai komfortfokozatú (törzstiszti, vagy kapitányi, vagy hadnagyai) tiszti házat építsen. Olyan megyei statutum azonban eddig az MNL GyMSMSL IV. A 1. b jelű levéltári iratok között

³⁰ A panaszlevelekben a hadnagyot gyakran *Laidinom*nak, a zászlóst *zászlótartónak* titulálják.

³¹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 8. d., 1695 iratanyag: Vmhez.

nem bukkant elő, amely egy ilyen jellegű megyei rendelkezést tartalmazna, de a megyéhez írt néhány idevonatkozó panaszlevél részlete egyértelműen arra utal, hogy ilyen rendelkezés bizonyosan létezett:

(Mihályi, 1739) „[...] méltóztatott ennek előtte való Gyűlésének alkalmatosságával keményen és seriő [szigorúan] megparancsolni Mihályi lakosoknak helységekben az Tisztnek avagy kapitánynak való házát és épületet megh csinállyák”. (Ugyanezen panaszlevélből az is feltárul, hogy amennyiben a közösség nem építené fel ezt a tiszti kvártélyházat, úgy 40 Ft büntetést kellene fizetnie.)³²

(Fölső-, Közép- és Alsó Bük, 1751) A panaszlevél elején: „Minek utána az T. N. Vármegyének kvartély házok építettise eránt valo rendelése tudunkra esett volna [...]”. A levél középső részéből: „[...] porcionk Státussához képest ezen állandos kvartelj ház építettése s annak Conservatioja fölötébb nagy és majd elviselhetetlen terhünkre fordulván [...]”. A panaszlevél befejező soraiból idézet: „[...] az fölül említett épületnek elmaradásáért aláztatossan könyörgünk [...]”.³³

([Fertő]Szentmiklós, 1752) „[...] az Tekintetes Nemes Vármegyének a Méltóságos Parhefeldt Herczegh regimentjébül egy kapitánt hozzánk quartelban kívánt adni [...] Ki is [...] nagyon szorongat az quartély háznak hamar való föl épittisire [...]”.³⁴

A felsorolt panaszlevelek levéltári adataiból kiindulva feltételezhető, hogy a vármege a tiszti kvártélyházak építését az 1730-as évektől kezdődően rendelhette el. (Kétségtelen, hogy ezeknek a tiszti kvártélyházaknak a megépítése és fenntartása nem elhanyagolható többletkiadást jelentett az érintett helységek közösségének.

A Sopron megyei helységek tiszti kvártélyházairól az 1777-ben felvett összeírási adatok³⁵ szerint a megye³⁶ mezővárosaiban és falvaiban összesen 92 db tiszti kvártélyházat alakítottak ki. Ezek közül 9 db a „T” [=törzstiszti], míg 37 db a „K” [=kapitányi] katonai komfort fokozatú épület – helyiség illetőleg istálló-i lóállás – számszerű követelményeinek felelt meg; a „H” [=hadnagyi] katonai komfort fokozatú épületek a fentieknél kevesebb számú helyiséggel és istálló-i lóállással rendelkeztek.

Az egytelkes nemesség taxálása

Elvileg a nemesség minden tagja az adózás (a porció) kivetésétől mentesült. A köznemesség legalsó rétegét az egytelkes nemesek az úgynevezett kurialisták, valamint az armalisták alkották. Számuk a királyságban mindösszesen mintegy 7000 főre becsülhe-

³² MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 34. d., iratköteg: 1739, Vmhez.

³³ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 47. d., iratköteg: 1751, Vmhez.

³⁴ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 48. d., iratköteg: 1752, Vmhez.

³⁵ Sopron megye népesség-összeírási adatai a MNL OL 40342. sz. mikrofilmen, közte Sopron megye kvártélyházainak adatai: „Ö 192” (1777).

³⁶ Korabeli megyei viszonyokat ábrázoló térkép a „Magyarország Történeti Helységnévtára. Sopron Megye (1773–1808)” c. kiadvány mellékletében érhető el. Szerk.: Borsodi Csaba. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990.

tő. Az egytelkes nemesek gyakran ugyanolyan életszínvonalon tengették életüket, mint a jobbágyok. A kurialisták pusztán nemesi jogállású lakóházzal (udvarházzal, azaz kúriával) rendelkeztek, az armalistáknak pedig sokszor még „hét szilvafájuk” sem volt, pusztán címeres levelük (armális, latinul *litterae armales*). Noha az egytelkesek, a kurialisták és az armalisták elvileg legalábbis minden nemesi kiváltsággal rendelkeztek, a gyakorlatban ez nem érvényesült.³⁷ A század végén a tizenöt éves háború okozta pénzügyi terhek növekedésével ugyanis az országgyűlés 1595:5. és 1596:10. törvénycikkei az egytelkes nemeseket hadisegély adására kötelezték, azaz elrendelték megadóztatásukat, taxáltatásukat.

Ezt, illetve az 1598-tól a ház- avagy füstadó alkalmával szedett taxáltatást Sopron vármegye a vagyonuk arányában szabta ki. Sopron megyében „[...] a főispán tiltakozott az alispán és az esküdtek eljárása ellen, akik az egytelkeseket nem vagyonosságuk, hanem házuk nagysága alapján taxálták.”³⁸ A kurialisták és az armalisták lakóépületei azonban éppen a tulajdonosaik nemesi származása miatt a kvártélyozástól mentesültek.

Az 1596. évi taxalista összeírás felhasználásával, a kivetett taxa nagysága alapján, a taxált nemesek vagyoni rétegződése Sopron megyében az alábbi vagyoni differenciálódást mutatja: A taxalisták adójában a két szélsőség a 10 ft-os felső határ és a 25 d-os alsó határ volt. 1596-ban 13%-uk 2 ft-ot, 35 %-uk 50 d-t fizetett. A felső határba, a 8-9-10 ft-os taxák fizetésébe csak 5 nemes tartozott.³⁹

Panaszlevelek

A vizsgált időszak Sopron Vármegyei Nemesi Közgyűlésének iratanyagában (MNL GyMSMSL IV. A 1. b) számos panaszlevél is található. Az alábbiakban azokból a közösségi panaszlevelekből idézünk, melyeknek mondanivalója tipikusnak tekinthető, illetőleg jól tükrözi az egyes közösségek problémáit. Mielőtt azonban ezekből a közösségi panaszlevelekből idéznénk, okvetlenül érdemes megismerni Esterházy Pál nádor 1685. november 8-i írásos állásfoglalását a hozzá címzett panaszlevelekben foglaltakkal kapcsolatosan: „[...] Sürüen jönnek mindenfelől az Panaszok előnkben, hogy mindenféle gonoszságok, violentiák [erőszakosságok] és más mindennemű injuriák [igazságtalanságok] s rendetlenségek történ[tenek]”⁴⁰

Röjtök, 1682: A porták összeírásakor bizonyos puszták lakottak voltak, ma már nem azok. Kéri a porta számok ennek megfelelő csökkentését.⁴¹

Ebergőc, 1685: Ebergőciek panaszojják, hogy a falujukba a már bekvartélyozott katonaság mellé egy újabb katonai csoport érkezett negyednapra, kiknek sem szállásuk, sem ennalójuk nem lévén „[...] űztek, kergettek, vertek bennünket [...] sokaknak

³⁷ Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Pécs, 2000. 150.

³⁸ Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Sopron, 2002. 36.

³⁹ Dominkovits Péter: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma. In: Soproni Szemle 53 (1999/2) 99–122.

⁴⁰ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685, közgyűlési iratok.

⁴¹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 4. d., iratköteg: 1682, Vmhez.

kamaraiokat hatalmasul [=erőszakkal] föl vevin zabiokat, valamennyi volt, szalonnaiokat, elevenen sertis marhaiokat és más féle házi majorságokat el fogdosván, ruházatokat és magok eledelire nehezen szerzett kenyereket tár szekerekben föll rakván el vittik [...] Négy Gazda már kifogyván mindnekiül kénytelenek el szökny [...]”⁴²

(Fertő-) Szentmiklós, 1685: „A porták öszeírása óta a jószágukat sokan a porták közül kivették, így a portában maradtaknak egyre nagyobb terhet kell elviselni.”⁴³

Széplak, 1685: „Vagyon nálunk egy Uri személy Capitány ember, Vagyon mellette egy konyha mester, egy trombitás, egy kovács, egy szakács, és egy Inas, ezek maga asztalánál élnek.”⁴⁴

Muzsaj, 1692: „[...] minden esztendőben anyra terheltetünk Nimet tartással [=német anyanyelvű katonák kvártélyozásával és élelmezésével], győves-járossal [=átvonuló katonák ellátásával] és szekerezéssel [= katonaság részére előfogatólással, forspont szolgáltatásával] [...]”⁴⁵

Nagygeresd, 1698: Az évenként visszatérő áradások miatt nincs elegendő gabona- és szénatermésük. Emiatt vonóállataik elpusztulnak és csak kölcsönpénzből tudnak állatot vásárolni. „Mindezek mellett még a német tartás, a királyi adó, a földesúri szolgáltatások teljesítése lehetetlen.”⁴⁶

Kiscenk, 1722: „[...] ez a mastanyi rajtunk lévő Furrerrt [=szállásmestert] lehetetlen hogy mi eltarthassuk, mivel Feleséges, gyerekes és cselédes”⁴⁷

(Fertő-) Szentmiklós, 1736: „[...] szomszéd Helységeink Lakósi ami Határunkban, ugy Szeölő hegyeinkben számtalan Irtás szántó Földeket és Szeölöket Birnak /:jóll Lehet ugyan az Mghos [méltóságos] Uraságnak azokrul Desmát Földköblöt, és szeölökről Desmát és Hegyvámot adnak:/ mind azonálta minket a Portioban semmit subleviálni [= támogatni, könnyíteni] nem akarnak [...]”.

Süttör, 1722: A panaszlevélből megismerhetők a tiszteknek (elsősorban a századparancsnokoknak) a nekik beszállásolásra felkínált jobbágyházakkal kapcsolatos kifogásaik, illetőleg az ezzel kapcsolatos megkövetelt komfortjavító módosításaik is: nevezetesen a szobában „uri ablakok” [= nagyobb felületű és jobb fényáteresztő képességű ablakok] felszerelése és a szoba „felpallózása”, valamint „zöld kályha” [= cserépkályha] rakatása. Meg kell jegyezni, hogy ezek a „kényelmi” kifogások onnan is eredhetnek, hogy a katonatiszteknek a nyugat-európai komfortos lakásokhoz képest egy azok átlagánál (véltetően) jóval alacsonyabb és szegényesebb szintű falusi jobbágylakásba kerülve kellett (volna) a századparancsnoki irodát kialakítani és a parancsnoki feladatokat ellátni.⁴⁸

⁴² MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685.

⁴³ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685, Vmhez.

⁴⁴ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685.

⁴⁵ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 7. d., iratköteg: 1692, Vmhez.

⁴⁶ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 10. d., iratköteg: 1698, Vmhez.

⁴⁷ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 21. d.; iratköteg: 1722, Vmhez.

⁴⁸ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 21. d., iratköteg: 1723, Vmhez.

Egy másik panaszlevéből (Zsira, 1727) kiderül, hogy egy bekvártélyozott katonatiszt nehéz döntés elé állítja a helyi közösséget: vagy teljesítik a [panaszlevélben tételesen felsorolt] kilenc pontból álló ajándék [*discretio*] kívánságait „*avagy Más házot ujat Csinállyunk, avagy ezen föltet Discretiot megh adgyuk.*”⁴⁹ Jól érzékelhető, hogy a lakossággal szemben milyen nagy hatalommal és megfélemlítő erővel rendelkezettek a bekvártélyozott katonatisztek, hogy egy, a katonai regulamentum által is tiltott, a lakosságnak ugyanakkor jelentős anyagi megterheléssel járó kívánságlista teljesítését várják el a helyiektől. [Tudni kell, hogy a tisztek új ház építését nem követelheték meg, illetőleg ha a kívánt szobaszámot egy épületben nem lehetett biztosítani, akkor a szomszédos telkeken elhelyezkedő házakban található helységekkel is be kellett érniük. A kvártélyozásnál a regulamentumban a katonák részére engedélyezett lovak istállói állásszámát is biztosítani kellett.]

A magyar nemesség állásfoglalása az idegen ajkú katonai egységek magyarországi téli elszállásolásáról

A Habsburg Monarchia reguláris egységeinek magyarországi elszállásolása kezdettől, azaz az 1650-es évek elejétől kiváltotta az itteni nemesség ellenkezését, az országgyűlésen követelték a csapatkivonást. A török közelsége miatt erre természetesen az udvarban még csak nem is gondoltak, ezért a többnyire idegen ajkú fegyveres erők az országban maradtak.

Vonatkozó országgyűlési törvénycikkek:

1655:19. tc., „Az idegen katonaságot három év alatt ki kell vinni és az ország beleegyezése nélkül nem szabad behozni.”⁵⁰

1659:25. tc. „A külföldi katonaságot három év alatt vigyék ki: ... és az ország beleegyezése nélkül, bárkinek szavára s tanácsára be ne hozzák.”⁵¹

1662:1. tc. „[...] a hú karok és rendek... alázattal Ő felsége legkegyelmesebb tudomására hozzák, hogy az 1659-ik évi 25-ik t. cikkben említett német katonaságot, az ott kitett időben nemcsak, hogy nem vitték, hanem időközben is... más uj és számosabb német katonaságot is hozattak be, és ugyanez a német katonaság és annak vezetői szokatlanul élelmi szereket zsaroltak és ugynevezett ingyen szállásokat róttak ki és az ország törvénye szerint a katona szállásolástól mentes, úgy egyházi, mint nemesi curiákat szállásokkal terheltek s egyéb különféle és súlyos jogsérelmeket követtek el az országlakók azok jobbágyságai ellen [...]”.⁵²

Magyarország háborús terhelése a 17–18. század fordulóján

A királyi rendelettel Magyarországon a törökkel szemben harcoló idegen ajkú katonai egységek téli elszállásolása és napi porcióval való ellátása döntően a jobbágyságra, a job-

⁴⁹ MNL GyMMSL IV. A 1. b) 24. d., iratköteg: 1727, katonai vonatkozású irat.

⁵⁰ Magyar Törvénytár (1608–1667). Szerk.: dr. Márkus Dezső. Franklin Társulat. Bp. 1900. 595.

⁵¹ Magyar Törvénytár (1657–1740), Szerk.: dr. Márkus Dezső. Franklin Társulat. Bp. 1901. 155.

⁵² Magyar Törvénytár (1657–1740), Szerk.: dr. Márkus Dezső. Franklin Társulat. Bp. 1901. 225.

bágygazdaságokra hárult. A jobbágygazdaságokat e mellett továbbra is terhelték az úrbéri kötelezettségek (robot, dézsma, esetenként hegyvám, irtáspénz) teljesítése. Ilyen feltételek mellett a jobbágygazdaságok több esetben csak késve vagy kölcsön felvételével tudták teljesíteni a hadiadózási kötelezettségeiket.

A császári hadsereg téli porciósükségletét Magyarország és az örökös tartományok között osztották el, de nem arányosan. 1685-ben a katonaság havi porció igényének 70 %-át Magyarországra vetették ki, a többit Csehország, Morvaország, Szilézia, Felső-, Alsó- és Belső Ausztria (Stájerország, Karintia, Krajna) biztosította, 1686-ban a havi porció mennyiség 51 %-a terhelte Magyarországot és 49 %-a az örökös tartományokat, Cornaro velencei követ helyesen állapította meg, hogy a *„hadak nagyobb részét Magyarországnak kell eltartania az örökös tartományok könnyebbége érdekében”*.⁵³

Miután Magyarország lakossága nem tudta a beszállásolt katonaságot hiánytalanul ellátni, napirenden voltak a lakossággal szembeni katonai zaklatások, hatalmaskodások, s a tiszték meg sem kísérelték felderíteni az igazságot, megbüntetni a kegyetlenkedőket. Ezt az áldatlan helyzetet tükrözi Rabutin generális 1697-ben írt jelentésének egyik részlete: *„Szánakozás fogja el lelkemet, akár a hadak, akár a szegény nép nyomorúságát tekintem. Ennek nem lévén miből elégítse ki amazokat, a katonaság az iránt sürget, engedném meg, hogy maguk hajthassák be szükségleteiket. Én ezt kénytelen vagyok meg engedni azoknak, kik valóban nagy szükségét szenvednek, inkább áldozván fel a népet, mint a hadsereget.”*⁵⁴

Esterházy Pál nádor a háború nyolcadik évében 30 millió forintra becsülte Magyarország pénzben és terményben kifizetett – tehát csak a kimutatható – adóját, ami a háborús pusztításokkal együtt joggal váltotta ki az aggodalmát: *„A legmélyebb fájdalommal kell Felsegednek a legalázatosabban feltárnom, hogy miként és mi módon jutott Magyarország végső nyomorúságára. Az országot, amely szinte a háború székhelye lett, a legsúlyosabban megterhelték adókkal. Úgy tűnik, mintha az lenne a szándék, hogy Magyarországról a lakosságot kiirtsák, s azt vadállatok tanyájává tegyék, noha 300 esztendőn át ontotta vérét a kereszténységért, s védte a törökkel harcolva a szomszédos országokat.”*⁵⁵ A nádor levele 1690 novemberében kelt. Ezt követően még nyolc háborús esztendő telt el a törökellenes felszabadító háború befejezéséig.

⁵³ Varga János: A fogyó félhold árnyékában. Gondolat Kiadó. Bp. 1986. 244. (Varga 1986).

⁵⁴ Varga 1986. 243.

⁵⁵ Varga 1986. 243.